

Opponensi vélemény

Engel Ágnes: A családpedagógia új kihívása: Paradigmaváltás a családi életre nevelés koncepciójában című doktori értekezéséről

A disszertáció megírásával a szerző célja az volt, hogy felhívja a családpedagógia kutatóinak figyelmét arra, hogy a családi életre nevelés területén paradigmaváltásra van szükség. Témaválasztását, majd kutatásait az motiválta, hogy a társadalomban az utóbbi évtizedekben a család szerkezete, összetétele, és a családi élet jelentős változáson ment keresztül. A szerző úgy véli, hogy mára elengedhetetlen az elavult családpedagógiai elméletek és nevelési praxis megújítása. A disszertáció szerint az ifjúság felkészítése a családi életre ugyan most is-- mint évszázadok óta mindig--, alapvetően a család és környező közösség által közvetített minták átadásával-átvételével történik, ám az általánosan kötelező iskolázás megjelenésétől kezdődően a családi életre nevelés bővült az iskolai formális oktatással és neveléssel.

A nagyipari társadalmakban a változások már a családi élet egészét érintik. A hatások közül leginkább szembeűnő a kétkeresős család általánossá válása, a családokban csökkenő gyerekszám, a házasságot kötő fiatalok életkorának kitolódása. Általánosan elfogadottá vált a házasság nélküli partnerkapcsolati együttélés, a válás, a különböző alternatív családformák terjedése. A számos területen jelentkező társadalmi változás hatása jelentősen alakította a családok életvitelét és nevelési gyakorlatát, s vele a családi mintákat.

A család átalakulásával járó változásokra a tudomány is reagáltak, ám a szerző szerint a tudományos elméletek között elsőként nem a családpedagógia mozdult, sokkal korábban tette azt a pszichológia, a demográfia, a szociológia, s az orvostudomány. Ezek a tudományterületek alkottak elsőként a családdal kapcsolatban új elméleteket, készítettek a változások okait feltáró kutatásokat. A disszertáció bevezető gondolataiban a szerző világosan megjelölte kutatási célját, s megállapította, hogy a családi változásokat követő elméletek területén a családpedagógia meglehetősen későn ébredt. A családi életre felkészítő formális nevelés így fáziskésésben van. Az is igaz, hogy a családpedagógia elméletalkotó munkájában már építhet más tudományterületek által korábban feltárt elméletekre.

A disszertáció szerint a családi életre nevelés területén a családpedagógia kutatóinak feladata ma kettős: részben a tanulók, fiatalok aktuális családi életét kell az elméleteknek segíteni, másrészt a családi életre nevelés elméletének fel kell készíteni a fiatalokat a társadalmi változások hatására formálódó egyre újabb családformákra. Ma a családpedagógia e kettős feladata egészítheti ki a szülői családból átvett minták hatását. A családpedagógia tudósainak mihamarabb meg kell alkotniuk a családi életre nevelést megújító, megerősítő új paradigmát. A szerző által választott kutatási téma nyilvánvalóan rendkívül fontos és aktuális.

A disszertáció a kutatási cél érdekében részletesen összegyűjtötte és ismertette a családi életre nevelés döntően nemzetközi szakirodalmát, elméleteit. A munkának ez a fejezete részletes, jól megalapozza a szerző munkáját. A sorra vett elméletek és kutatások időben jelentősen megelőzték a témában található relatíve kisszámú magyarországi családpedagógiai munkát. Különösen részletes áttekintést adott a szerző a családi életre nevelés amerikai kutatóinak elméleti munkáiból. A disszertáció rávilágít arra, hogy a családi életre nevelés tudományos elmélete Magyarországon-- a nemzetközi szakirodalomhoz képest – sokkal később jelentkezett, legfeljebb fél évszázadra tekinthet vissza. A téma magyarországi családpedagógiai elméletei és definíciói a késés mellett eltérnek a tekintetben is a nemzetközi trendtől, hogy alapvetően interdiszciplináris gyökerük és jellegük miatt a legutóbbi időkig sem tudtak egységessé válni, következésképpen a családpedagógiai fogalmak hiányosak maradtak

A családi életre nevelés praxisához —a gyors változások miatt—pedig már olyan keretrendszerre, elméletre lenne szükség, amely a családdal kapcsolatos szerteágazó tudományterületek eredményeit a gyakorlat számára szintetizálná, az oktatás-nevelés praxisa céljára egységesítené. Erre eddig nem került sor. A család rendkívül gyorsan változik, miközben a családi életre nevelés tudományos paradigmája a család változásának dinamikájával nem tud lépést tartani. A változás dimenziói közül különösen nehezíti az elméletalkotást a család összetételének, struktúrájának, a családon belüli szerepeknek változása, az együtt élők családon belüli státuszához, szerepeihez kapcsolódó elvárások tisztázatlansága, a tudományos kutatóknak a család-fogalommal kapcsolatos konszenzushiánya.

A szerző világosan látja a probléma gyökerét okozó családon belüli változásokat, ugyanakkor alig tér ki arra, hogy a változások miatt az elméletalkotóknak nagyobb hangsúlyt kell fordítaniuk a társadalomban az egyént körülvevő legkisebb kisközösségét alkotó, életvitelszerűen, életközösségben vele együtt élő, megváltozott és gyakran változó összetételű családi közösségek működésére.

A családi életre nevelés elméletének, az új paradigmának magába kell foglalnia az új-összetételű családi életközösségekben élő személyek közötti kapcsolatok és együttműködés kérdését. A nevelésnek jobban kell fókuszálnia a mai családokban együtt élő, belépő családtagok és közösségi tagok egymás iránti toleranciájára, értékeik harmonizálására, a bizalom formálására, a közös gazdálkodásra, az utódvállalásra és gondoskodásra, az öregek támogatásának kérdésére. Miután a néhány évtizeddel korábbi családok szerkezete mára nagymértékben megváltozott, a korábban elvárt tevékenységeket az új összetételű, dinamikusan változó családi kis-közösségeknek, alternatív családformáknak kell átvenniük és a mai élethez alakítaniuk. Ennek a kérdéskörnek részletesebb kibontása az új paradigmához különösen fontos, mert alapvetően ez jelent új dimenziót a családi életre nevelést vizsgáló kutatók, majd oktatók számára.

Noha a disszertáció a családstruktúra változásából eredő elméleti feladatokat kevésbé hangsúlyozza--, az azzal járó disszonanciát igen. Disszertációjában kiemeli, hogy a változásokat követve a neveléstudományban a családi életre nevelés elméleti alapjainak és praxisának megújítására van szükség. Rávilágít arra is, hogy-- a pedagógiától eltérő tudományok által korábban már feltárt elméleti alapokat követve -- a családi életre felkészítő témakörök ma még külön-külön tantárgyakba épültek be. Ilyen körülmények között a családi életre nevelés kevésbé hatásos, mintha annak témaköreit egyetlen tantárgy keretébe szintetizálnák. Hangsúlyozza a szerző, hogy egységes tudományos alapelvek és fogalmak segítségével eredményesebben lehetne felkészíteni a fiatalokat a családi életre.

A disszertáció több empirikus kutatás segítségével kereste a választ a fenti kérdésekre. A szerző azt remélte, hogy vizsgálatai hozzájárulnak az egységes elmélet, paradigma, majd egységes tantárgy alapelveinek alakításához. A kutatások alanyai nappali tagozatos és (levelező) felnőtt egyetemi hallgatók voltak. A családi életre nevelés témakörével összefüggő alapkérdések megválaszolása céljából a disszertáció több országos adatbázis releváns

kérdéseit, adatait elemezte, valamint **több saját empirikus vizsgálatot, felvételt végzett**. Az általános alapadatokhoz az EUROSTAT és a KSH adatbázisaira támaszkodott. A **felsőoktatási hallgatók körében** a családi életre nevelés elméletének megalapozásához 2005 és 2015 között több önálló makro-statisztikai felvételt készített, vezetett. A kutatások területén a szerző módszertani felkészültsége meggyőző, a vizsgálati adatok hitelesek. Az egyszerű statisztikai adatok mellett –a mélyebb összefüggések megértése, igazolása céljából-- többváltozós analízissel is elemzi az adatbázisokat, keresi a pontos eredményeket, következtetéseket. A minták összeállítása mindenhol megfelel a kutatás-módszertani előírásoknak, szabályoknak.

Nappali tagozatos hallgatók körében készítették a **Család és karrier** címet viselő kutatásukat. Rétegzett mintavétellel igyekeztek a vizsgálat céljára kiválasztott régió különböző egyetemeken hasonló eséllyel bevonni a nappali képzésben részesülő hallgatókat. Választási szempont volt az is, hogy az eltérő tudományterületek hallgatói hasonló eséllyel kerüljenek a mintába. Ügyeltek arra is, hogy a kisebb és nagyobb egyetemekről egyaránt kerüljenek hallgatók a mintába. Szisztematikusan fókuszcsoportos interjúkkal alapozták meg a próbakérdőíveket, majd elkészítették a végleges kérdéssort. Az önkitöltéses kérdőíveket a hallgatók névtelenül juttatták vissza a kutatókhoz (2016/2017, értékelhető N= 1500).

A felnőttek a felsőoktatásban címet viselő online kérdőíves vizsgálat alanyait az **Észak-alföldi régió** három felsőoktatási intézményének levelező hallgatói közül választották (2013, N=1092). Ez a felvétel a felnőtt **hallgatók tanulását, családi és munkahelyi teendőit**, mint életük kiemelkedő három szféráját kutatta, és ezen területek összehangolásához társuló **közösségi** kapcsolatait elemezte. A kutatás által kiemelt háromféle közösség : az egyetemi **tanulótársak közössége, a párkapcsolat- és ezzel együtt a családi kisközösség, valamint a munkahelyi munkatársi közösség. E háromféle közösség tagjainak reakcióit, támogatásuk mértékét vizsgálta a kutatás.** A disszertáció szerint az iménti **háromféle közösséggel alakított** együttműködés és/vagy reláció a leginkább meghatározó a felnőtt hallgatók életében. A velük alakított kapcsolatok formálói az életminőségnek, az egyetemi munkájukkal, tanulmányaikkal összefüggő teljesítménynek.

Az empirikus vizsgálatok dimenzióinak megválasztásához nehézséget okozott, hogy a családi életre nevelés fogalmához a szerző a szakirodalomban általánosan használt definíciót nem találta. Elméleti alapfogalmak és

alapdefiníció hiányában a családi életre nevelés megújításának elméletéhez *a családi karrier és a szakmai karrier* viszonyának vizsgálatát helyezték fókuszba. A kutatás a válaszadók életében az iménti kétféle karrier-út közötti preferencia, fontossági és időrend jellemzőinek feltárását tartotta kiindulópontnak. A hipotézis alapján úgy gondolták, hogy az iménti prioritások vizsgálata segítheti a családi életre nevelés paradigmájának kidolgozását.

A magánéleti és szakmai karrier-út előtt álló, *saját családot még nem alapított* nappali tagozatos egyetemisták számára mindkét életpálya egyformán fontos, ám a jövővel kapcsolatos elképzeléseikben a *szakmai karrier elsőbbséget* élvez a magánélettel, családalapítással szemben. Ennek megfelelően történik a családalapítás halasztása a nappali tagozatos egyetemisták körében. Ezt erősítette a mintába tartozók körében a párkapcsolatok kialakításának nehézsége is. Az előzőknek megfelelően késik a fiatalok tartós párkapcsolata, majd a terveikben későbbre halasztják a gyermekvállalást is.

A karrier-terveket a származási családok mintája is befolyásolja. Követendő mintát jelent a válaszadók számára a származási család nagysága, az ott együtt élők száma. A származási család karrierútra gyakorolt hatását vizsgáló csoportképző, differenciáló (clusteranalízis) változó-átlagok alapján a saját családra vonatkozó terveket vizsgálva három csoportot különböztetett meg kutatásában a szerző: *A stabil családcentrikus csoportba* kerültek többnyire házas szülők gyermekei, többségük kisebb településen, testvérrel nőtt fel.

A tudatos függetlenek az előző csoporttal ellentétben nagyvárosiak, testvér nélkül, egy- szülős, vagy mozaik családban szocializálódtak.

A késleltető bizonytalanok származási családjá nem olyan egységes, mint az előző két csoporté. A legtöbb területen bizonytalanság jellemzi személyes karrier-elképzelésüket, gyermekvállalási ambíciójukat, a párkapcsolatra vonatkozó elképzelésüket.

A jövőbeni saját családra jellemző iménti három csoport jól követi a származási szocializációs család és más fontos közeli közösség erejét a jövőbeni személyes karrierre. A származási családhoz és fontos közösségekhez kötődés mértékének differenciáltságát jelzik a külföldi munkavállalás tervére vonatkozó elképzelések. A *családcentrikusok* túlnyomó többsége a külföldi munkavállalás lehetőségére egyértelműen elutasító választ adott, míg a *tudatos függetlenek* többsége vállalná a külföldi munkavállalást, s vele nyilvánvalóan a távolságot erős kapcsolataitól, közösségeitől.

Az egyes clusterok elnevezése kifejező, a csoportokat jellemző egyes változók átlagpontoszámait jól szimbolizálják a clusterok karakterét, s a köztük lévő különbségeket .

Új megállapítása a disszertációnak, hogy a fiatalok számolnak a kétféle életpálya , karrier-út között gyakran szükségképpen előálló preferenciával, kényszerekből adódó prioritással, a kényszerek hatására alakított időrendi különbséggel.

Meglepő következtetése a kutatásnak, hogy ***a többnyire már munkavállaló felnőtt hallgatók körében a tanulás eredményességének mutatója*** a gyermeket nevelők részmintájában kedvezőbb, mint a gyermektelenek körében. Vagyis a továbbtanulást vállaló felnőtt hallgatók körében minél nagyobb a terhelés, kötelezettség, annál magasabb az intellektuális befektetést vállaló hallgatók tanulmányi teljesítménye. Noha más külföldi kutatók is hasonló következtetésre jutottak, ám a disszertáció szerzője erre a jelenségre másoktól eltérő magyarázatot (is) talált: Szerinte a munka világában és a családi életben elsajátított kompetenciák, szervezési jártasságok hatnak pozitívan a tanulásra is.

A dolgozat a saját családdal már rendelkező ***egyetemista felnőtt hallgatók részmintájában a tanulási motivációt külön is vizsgálta***. A motivációt mérő változók átlagait követve négy motivációs cluster differenciálódott a mintában (*korrigálók, elkötelezettek, innovatívok, kívülállók*). Ezeket külön-külön elemezve újabb összefüggést tárt fel a disszertáció szerzője. Mindegyik motivációs csoportban a ***legnagyobb gondot a családi és tanulmányi feladatok összehangolása jelentette***. Az is megállapítható, hogy az egyedülálló felnőtt hallgatók körében is gátolja a tanulás és munka a kapcsolattartást : ők úgy érzik, hogy a tanulás miatt kevésbé intenzív kapcsolatuk származási családjuk tagjaival és barátaikkal. A tanulmányokból eredő kapcsolattartási nehézségek ellenére a kutatás következtetése az, hogy a ***tanulmányok és a családi, valamint a szakmai karrier összeegyeztethetők***, noha a kétféle karrier-út összehangolása kétségtelenül nehéz.

A disszertáció újdonságai, tudományos eredményei és hiányossága

Alapvető célja és egyszersmind újdonsága a disszertációnak ***annak kifejtése , fókuszba állítása és indoklása, hogy a családpedagógiában a családi életre nevelés*** ma még nem rendelkezik a társadalmi és családi változásokat követő elméleti keretrendszerrel , új paradigmával .

Fontos megállapítása a disszertációnak az, hogy a családpedagógia kutatói körében nincs konszenzus a témával összefüggő alapfogalmak kérdésében, hiányzik a fogalmak egységes használata. Az új paradigma kialakításához szükséges lenne a más tudományterületeken már kidolgozott, a témával összefüggő elméletek felhasználására.

Hasznos a disszertáció azon javaslata, amely szerint a családi életre nevelés magyar kutatóinak azon kell munkálkodniuk, hogy létrejöjjön a családi életre nevelés elméletével foglalkozó, ám ma még szétagoltan működő hazai kutatóközpontok, intézetek hálózata, együttműködése.

Vitatható, ám új javaslata a disszertációnak az, hogy a családi életre nevelés területén ma még több tantárgy tematikájába épített egyes témaköröket egyetlen tantárgy keretébe integrálják.

A demográfiai adatok szerint a társadalomban egyre nagyobb az alternatív családformával élők aránya, s a megváltozott családi közösségekbe gyakran belépők és kilépők fluktuációja. *A disszertációt teljesebbé tette volna, ha a szerző nagyobb hangsúlyt helyez annak bemutatására, hogy a családi életre nevelés elmélete, az új paradigma miként segíthetné a megváltozott összetételű családok tagjai közötti együttélést, kompromisszum-készséget, toleranciát és közösségi bizalmat. Vagyis az egyre inkább fluktuáló tagokkal élő családokat, újfajta családi közösségek tagjait az új paradigma miként képes segíteni.*

Érdemei alapján javaslom a disszertáció nyilvános vitára bocsátását. A mű új tudományos gondolatai alapján teljes mértékben alkalmas arra, hogy a Bíráló Bizottság a jelölt számára odaítélje az MTA Doktori fokozatot.

Budapest, 2022. november 9.

Prof. Dr. Utasi Ágnes
szociológus, az MTA Doktora

